

Сузана Р. Бунчић

Милена М. Ивановић

Универзитет у Источном Сарајеву

Педагошки факултет у Бијељини

УДК 17.023.34:821.163.41-93

DOI 10.46793/Uzdanica20.S.175B

Стручни рад

Примљен: 18. октобар 2023.

Прихваћен: 15. децембар 2023.

МЈЕСТО КЊИЖЕВНОСТИ И КЊИЖЕВНОГ ЈУНАКА У „КУЛТУРИ СРЕЋЕ”

Айстѝраќић: У раду се прво теоријски разматра положај савременог човјека у свијету хиперпотрошње и императива среће. Затим се пажња поклања одређивању мјеста књижевности у контексту савременог друштва. Ријеч *срећа* која етимолошки води поријекло од старословенске ријечи *срећати се* доводи се затим у везу са хронотопом сусрета, као једном од изворишта модерне књижевности, односно романа. У другом дијелу рада говори се о томе како књижевне јунаке доживљава дијете млађег основношколског узраста, а на примјерима мачка Тоше из приповијетке „Мачак отишао у хајдуке” и дјечака Вучића из приповијетке „Мјесечев гост” Бранка Ћопића, као неким од могућих узора дјецѝ основношколског узраста, конкретно се показује да се суштинско задовољство и срећа налазе у „малим” стварима и свакодневним ситницама које у јуришању за срећом човјек 21. вијека врло често заборавља.

Кључне ријечи: књижевност, књижевни јунак, потрага за срећом, узорѝ, срећа.

1. САВРЕМЕНИ ЧОВЈЕК И „КУЛТУРА СРЕЋЕ”

Последњих деценија, тачније почетком 21. вијека, у фокус књижевно-теоријских и друштвених истраживања све више улази питање смисла књижевности у ономе што се као скупни феномен назива „постчиталачка ера”. Термин „постчиталачка ера” користи се или као синониман са термином „криза читања” или означава његову завршну фазу, односно фазу у којој је послѝје кризе тас превагнуо на другу страну гдје је дошло до „смрти читања”. Теоретичари књижевности, антрополози, социолози и педагози сматрају да узрок ових појава углавном лежи у промјени друштвене парадигме, односно доминацији дигиталне комуникације у којој писана ријеч постаје анахрона. Књижевност није више саставни дио популарне културе, што је била тридесетих година 20. вијека, када њен примат заузима филм. Нажалост, више то није ни он, а нису ни они видовѝ књижевности попут стрѝпа, који су са

становишта књижевних елитиста увијек сврставани у домен термина „тривијална литература”.

Промјена друштвене парадигме подразумијева свеукупни друштвени заокрет гдје се у ери хиперконзумеризма насталог као посљедња фаза либералног капитализма више нико, осим професијом одређених стручњака, не бави књигом, не чита, а још мање је спреман да тумачи књижевна дјела.

Основни постулат и императив савременог човјека, просјечног конзумента, јесте лична срећа. У термину и појму личне среће нема ништа необично; то је једна од универзалних тежњи сваког човјека у сваком добу и на сваком степену развоја људског друштва. Међутим, свака епоха у развоју људског друштва под појмом личне среће подразумијева различите ствари, односно пуни овај термин различитим означитељским праксама.

У модерном друштву, више него икада у историји цивилизације, присутан је „култ среће”. Култ (лат. *cultus* – његовање; штовање, поштовање) подразумијева постојање неког врховног начела, Бога, закона, више силе, којима се у славу приносе одређене жртве. У свијету хиперпотрошње, када су се жеље и могућности умножиле, а све постало доступно, „култу среће” жртвују се сви остали сегменти друштвеног живота, а срећа покушава да се купи, па се од угодних станова, модерне гардеробе, доброг здравља, егзотичних путовања тражи да задовоље човјекову насушну потребу за срећом. Парадокс иде дотле да се све друге емоције пред захјевом за срећом забашурују, а истинска срећа, која подразумијева индивидуални раст, развој и мудрост стечену превазилажењем несрећа, неприлика и изазова, покушава да се надомјести брзим, инстант рјешењима. Несрећа, неприлике, баш као и болест и старост, маргинализују¹ појединце, чине их губитницима који не учествују у универзалном спектаклу „срећних људи” у „култури среће”.

„Срећа је заправо начин на који свако доба, свако друштво види оно пожељно и одваја угодно од неподношљивог” (Брукнер 2001: 47). Од среће као права сваког човјека од прадавних времена, данас се стигло до среће као императива, а сва одговорност бачена је на појединца као ковача властите среће. Савремени човјек тако упада у замку, пред њега се као јединог одговорног за властити живот и властиту срећу поставља дужност да сваког тренутка буде срећан, срећа постаје репресиван чин, а хедонизам, наслада и угађање (углавном захтјевима тијела) кључне су ријечи новог времена. Другим ријечима, човјек 21. вијека, као никада прије у историји, окружен је срећом, а ипак, он је никада незадовољнији. Поставља се питање зашто је то тако и има ли мјеста за књижевност у описаном начину живота савременог човјека.

---

¹ Ма колико се у савременим друштвеним наукама и установама друштва инсистирало на инклузији и говорило о емпатији и прихватању, чини се да се све своди на празне флоскуле или шематизована рјешења и приступе, правога разумијевања, праве емпатије и прихватања човјека од стране другог је све мање. У прилог томе говори све већи осјећај усамљености, не само ових група људи већ и савременог човјека уопште.

2. ИМА ЛИ МЈЕСТА ЗА КЊИЖЕВНОСТ У „КУЛТУРИ СРЕЋЕ”

Књижевност, као што је познато, припада хуманистичким наукама у чијем центру истраживања је човјек, а хуманистичке науке су у савременом тренутку потиснуте на периферију друштвеног интереса, штавише, потреба њиховог проучавања и постојања доводи се у питање. Разлози за то су окренутост профиту, односно тржишна утакмица у којој хуманистичке дисциплине немају никакву шансу поред природних, медицинских, техничких, економских и информационих наука. Главни јунак савременог доба више није начитани универзитетски професор, разбарушени пјесник, мудрац чијим идејама се управља друштво, није то више ни познавалац различитих језика. Јунак савременог доба је менаџер велике корпорације у добро скројеном одијелу по посљедњој моди или, још горе, „бизнисмен” који живи хедонистички и посједује велику имовину, врло често сумњивог поријекла. Етички кодекси у таквом друштву битно су измијењени, а новац, посјед, здравље, физичка љепота и сви облици хедонизма су основни постулати који управљају савременим човјеком.

Живот се убрзао до неслућених размјера, а сваког дана смо бомбардовани стотинама информација које ни не стижемо обрадити. Немамо више времена ни за најближе, човјек савременог тренутка окренут је само самоме себи и покушају да досегне идеал среће програмиран у маркетиншкој индустрији. У таквим друштвеним условима књижевност и читање се схватају као „губљење времена”, непотребно оптерећење које није тржишно исплативо. У „култури среће”, срећни људи, да парадокс буде још већи, највише читају приручнике о самопомоћи. Потреба за одбраном књиге, књижевности и читања зато се данас може изједначити са потребом за одбраном хуманитета и хуманих вриједности човјека и друштава. У том смислу потребно је најприје да се подсјетимо како се у српском језику дефинише ријеч *срећа* јер „значање речи [је] она слика или представа која се јавља у човековој свести када чује или прочита неку реч” (Телебак 2013: 9), другим ријечима: „Ми не читамо само ријечи, али кад је ријеч о њима, читању [...] мора претходити подсјећање на сами смисао појединих ријечи. (Читање је, уосталом, прије свега проницање смисла.)” (Поповић 2021: 6).

У *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (1967–1976) ријеч *срећа* се наводи у четири основна значења, од којих прво има два облика: „срећа ж **1. а** *сћање и осећање појединог задовољства својом животином ситуацијом и сћањем у коме се неко налази* – Нађоше срећу у браку. *Јеск. Ј.* Народ пева од среће. *Јак. б* *испољаванье шћо осећања сћољашњим знацима.* – Гледала би тада старица срећом обасјано синово лице. [...] **2.** *усіешан исход, завршеішак, осішварење чеіа, усіех у чему* ~ у игри, у картама, ратна ~, ~ у љубави итд. – Сећа се прошлогодишњег испита... Јест, тада је имао среће. [...] **3. нар.** *Судба, судбина, шћок доіађаја који не зависе од воље човекове; сійицај околносійи.* [...]

Мрзе сиротињу и презиру је, а испали су из исте вреће, само што им је усуд бољу срећу наклонио. *Гор. 4. Драга и мила особа (најчешће у њејини и личном обраћању).* – Збогом, срећо моја! – рече он подижући се од дјевојке. [...]” (РСХКЈ 1976: 971).

Поред ових основних значења, у *Речнику* су даље побројани многобројни фразеолошки изрази у којима се ријеч *срећа* користи у различитим значењима, нпр. *бићи луг (ицјан) од среће; њокварићи девојачку срећу, добра ти срећа!* (поздрав), *има више среће него њамеши, камо (леје, њусје) среће!, на срећу* (ићи прихватити се чега) итд. (в. РСХКЈ 1976: 971).

Из овога се види да ријеч *срећа* има разноврсна значења и да је у српском језику значењски веома потентна, нарочито у изградњи метафорике и фразеологије. Разлоге за то треба тражити у етимолошком поријеклу ријечи *срећа*. У *Етимолошском рјечнику хрватскога или српскога језика* (1973) налазимо да ријеч *срећа* води поријекло од глагола *сресџи* и да је једна од његових изведеница: „срести, -тем, поред сретнем пф. (Вук) (пре-, при-, са-, су-) = срес, сретнем (Космет) = (јекавски) сријести = (икавски) (су) срести, према имперф. сретати (се), -ат (пре-, су-) и сретнут (Космет), сусретнути (се), (-ем) [...] Итератив се прави дуљењем сријетати, сријетам, поред сријетем (Вук). Није опћенит глагол у хрв.-срп. Замјењује га састати (се). Садржи префикс -сџ (в.) у значењу добар, али не долази без суфикса (упор. -чети). Поствербал сусрет, с придјевима сусретљив и предусретљив, који су преведенице [...] Радне именице на -џ од парт. перф. акт.: среталац, ген. среталоца; сретилац, ген. сретилоца. Прилог на сусрет, у сусрет, апстрактна имен. на -штина. Такође од парт. перф. акт. сретаоштина. Стара је изведеница с помоћу -иа: сусрећа (Вук), срећа ф. (Вук)” (Скок 1973: 319).

Сретање подразумева пут и сусрет, а то су два основна вида хронотопа у књижевности. Из њих су се, како наводи Михаил Бахтин у својој чувеној студији *О роману* (1989), развили основни жанрови европског романа. Пут и сусрет² као хронотопи имају изузетан емоционално-вредносни интензитет, они подразумевају излазак из себе самога и отварање ка другоме, непознатој или недовољно спознатој. Пут као основни облик хронотопа у књижевности отвара нас ка свијету и догађају, он је мјесто сусрета сопства са другима, њиховог прожимања и дијалога, а улога књижевности јесте управо да забиљежи оно што из таквог сусрета произлази, да нам покаже да истинског живота, среће и уживања нема без сретања са другима, који су ту да нам помогну да боље схватимо сами себе, али и једни друге. Сусрет има изразито дијалогски карактер, у оквиру њега долази до интеракције 'ја' и другога, у њиховој узајамности ствара се смисао, а смисао се прелива у срећу постојања или добробит, као добро за себе и другога.

² „[...] у књижевности hronotop susreta vrlo često ima kompozicionu funkciju, služi kao zaplet, ponekad kao kulminacija, ili čak rasplet, (finale) sižea” (Bahtin 1989: 208–209).

Један од великих проблема данашњице је већ поменута *криза читања*. О њој се у научним и стручним круговима много говори, али је мало практичних приступа који би допринијели рјешавању овог проблема. Углавном се тежиште и одговорност сваљују на ученике, њихову заокупљеност новим медијима и незаинтересованост, а мало се говори о улози наставника, односно учитеља који предаје књижевност, у рјешавању овог проблема, односно о улози личности која предаје књижевност у настанку феномена *кризе читања* и њеном могућем превазилажењу. С тим у вези, потребно је прво да се подсјетимо шта је то личност, односно како се она дефинише у психологији. Постоји много дефиниција личности, све су настале у дугом периоду истраживања теорије личности. У најопштијем смислу, под личношћу подразумијевамо више или мање стабилну и трајну организацију карактера, темперамента, интелектуалних и физичких одлика неке особе која одређује његов начин прилагођавања околини у којој се налази (в. Фулгоси 1997: 8). Личности, дакле, нема без заједништва, без другог и дијалога са њиме. Да би се уопште могло говорити о позитивном образовању, нужан услов је дијалогска интеракција између личности наставника који преноси знање, образује и поучава и личности ученика који ће емпатијски идентификовати предмет учења. Другим ријечима, наставникова стручност и љубав за посао који обавља, за свој предмет, за позив наставника уопште биће покретачка енергија коју ће ученик препознати и на коју ће реаговати. Без наставникове љубави према предмету који предаје и преданости своје позиву његов посао ће постати мучење и за њега самога, али и за његове ученике, а све ће се свести на испразно понављање општеприхваћених флоскула, учење напамет и механичко понављање, изостаће прави сусрет са смислом и срећа која се открива у његовом проналажењу. Наставник књижевности, под условом да је слободна личност, да воли свој позив и оно што предаје, наћи ће начине да ту љубав пренесе и на ученика. Прије свега, разумјеће га, разумјеће доба у коме одраста, а затим ће му пружити потпунији увид у то шта је срећа и каква је функција књижевности у човјековом животу.

У сусрету и дијалогу са књижевним текстом, читајући га, ми, као наставници књижевности, позајмљујемо свој глас књижевним ликовима, удахњујемо им дух, оживљавамо их, а тумачећи их промишљамо о њима, о свијету и о нама самима. Ријеч *дух* подразумијева и душу и живот и у једном од пренесених значења сами животворни принцип – Бога. У сусрету, у заједници књижевноумјетничког текста и човјека, овај други се продуховљује и образује присаједињујући се образу и духу Божјему, без кога је човјек празна љуштура.

Читајући књижевност и тумачећи је, ми непрестано излазимо у сусрет догађајима и ликовима који чине свијет књижевноумјетничког дјела. У сусрету са њима, покушавамо да пронађемо излаз из властитих заблуда и посрнућа. Без читања и тумачења књижевности тешко да може бити онтолошког срастања са смислом, а без тога нема ни егзистенцијалне среће.

3. КЊИЖЕВНИ ЛИК И МЛАДИ ЧИТАЛАЦ

Књижевност је од свог постанка надахњивала најприје слушаоце а потом и читаоце и преносила важне поруке о човјеку, његовом односу према животу и смрти, судбини и срећи, љубави и мржњи. Ако је основна намјена књижевности, како каже Иво Андрић, да служи човјеку у човјечности, онда је књижевни лик моћан савезник и посредник аутору неког књижевног дјела за преношење хуманистичких порука читаоцу.

„Лик је одувек представљао основни начин изражавања сложености људске личности и природе људских односа у књижевном делу” (РКТ 1992: 424). Термин *књижевни лик* је најуопштенији па може да обухвати и остале одреднице, а то су: јунак, портрет, карактер, тип.

Нас у овоме раду посебно интересује термин *књижевни јунак*. То је, најчешће, ознака за главног, нарочито истакнутог носиоца радње у књижевном делу, који успоставља однос према другима, према свијету и самом себи. Књижевни јунак је психолошки и морално рељефно представљен и за њега се, обично, везује основна умјетничка вриједност књижевног дјела.

Свијет умјетничког дјела код читаоца изазива дубоке, интензивне и увјерљиве емоције јер „судбина измишљених јунака, њихове радости и туга, узнемиравају нас, узбуђују, обузимају, без обзира што знамо да пред нама нису стварни догађаји” (Виготски 2005: 29, према: Димитријевић 2016: 25). Ми као читаоци препознајемо се као дио књижевноумјетничког контекста, вјерујемо стварности књижевног дјела и „прихватимо је као реалност” (Росић 1989: 165, према: Димитријевић 2016: 25). Посебно је то карактеристично за млађе основце који су тек на путу да постану истински читаоци.

Посебан проблем представља разграничавање појмова *личности* у стварности и *лик* у књижевном дјелу. Колико год је реална личност била предложак на основу кога је настао књижевни лик, они се не могу поистовијетити. Књижевни лик припада искључиво фикцији и дио је свијета умјетничког дјела. Лик је, дакле, естетска творевина која се гради по мјерилима умјетничке организације, па ћемо га у складу с тим и интерпретирати, успостављањем неопходне дистинкције лик–личност (Димитријевић 2016: 23).

„У наивном читању дела која припадају фикцији најчешће се не прави разлика између ликова и особа које стварно постоје, и заборавља се то да лик постоји само кроз речи, да је он биће на папиру” (Дикро, Тодоров 1998: 95, према: Димитријевић 2016: 22). Повезаност ликова и личности из стварног живота се не може порећи, али ту везу одређује књижевноумјетничко дјело.

Карактеризација лика у књижевном дјелу може бити непосредна, и тада приповједач или неки други лик говоре о јунаку, објашњавају га, или он описује сам себе (в. Димитријевић 2016: 26). У случају када читалац треба сам да дође до закључака о особинама јунака на основу његових поступа-

ка или његовог виђења других ликова – ријеч је о посредном карактерисању (в. Димитријевић 2016: 26).

Често је преплитање непосредног и посредног поступка карактерисања лика јер ангажовање више перспектива доприноси цјеловитијем сазнавању лика. Опис физичке спољашњости је, обично, ограничавајући фактор кад је ријеч о дјеловању књижевног јунака, јер истакнуте физичке карактеристике „одређују оквир унутар ког се догађаји дешавају или унутар којег добијају своје значење” (Бал 2000: 100, према: Димитријевић 2016: 27). Постоји и комбинована карактеризација и она се огледа у приказу комплетног портрета на начин да се наглашавају детаљи битни за лик, оно што је доминантно, што зависи од средине, амбијента и околности у којима живи (в. РКТ 1992: 337–338, према: Димитријевић 2016: 27). Овај тип карактеризације је можда најзахвалнији за анализу на млађем основношколском узрасту како за наставника тако и за ученике.

Врло интересантна је класификација Нортропа Фраја на основу дјелатне моћи јунака у средини којом је окружен. Према овом теоретичару, књижевни јунак може да буде „један од нас, да није изнад других људи и њихове средине” (Фрај 2007: 43–44, **према: Димитријевић 2016: 28**). Тада су његова обиљежја налик на она која срећемо у обичном животу и мјерљива су критеријумима људског искуства.

4. РЕЦЕПЦИЈА КЊИЖЕВНИХ ЈУНАКА НА МЛАЂЕМ ОСНОВНОШКОЛСКОМ УЗРАСТУ

Како књижевне јунаке доживљава дијете млађег основношколског узраста? Ово је питање од ког је потребно поћи у једном оваквом разматрању. Са сигурношћу можемо рећи да су ученици овог узраста заинтересовани за ликове у причама са фантастичним авантурама. Сразмјерно је интензивна и читалачка ученичка наклоност према бајци и текстовима који имају одлике бајки, и то више код најмлађих читалаца. У млађим разредима показује се појачано занимање за догађаје у књижевном тексту и интерес за једноставне, схематизоване карактере, који су по обиљежјима најсличнији јунацима бајке (Димитријевић 2016: 89), док су читалачки афинитети према изграђенијим књижевним ликовима увијек у вези са ученичким животним искуствима.

Ученицима се посебно допадају јунаци који су духовити и шаљивчине и приче које су шаљивог и хумористичког карактера. Конкретни примјери наставне обраде потврђују да пажњу млађих основаца најприје привлачи етичка димензија лика – његови морални поступци, однос према другим људима, свијету и блиском окружењу (в. Димитријевић 2016: 138). Етички приступ лику би зато условно могао да се прихвати као доминантан. Испољена етичка својства лика премрежена су осећањима, душевним стањима, расположе-

њима, унутрашњим немирима, притајеним намјерама или вербализованим жељама (в. Димитријевић 2016: 138). Тако креиран књижевни јунак остварује живу, емотивно и мисаоно богату комуникацију са најмлађим читаоцима (в. Димитријевић 2016: 138). У млађим разредима основне школе ученици могу да тумаче ликове и са аспекта осјећања, односно емпатије, саживљавају се са јунаком па им је тим лакше да препознају, издвоје и објасне душевна стања јунака (в. Цицмил 1999: 68, према: Димитријевић 2016: 136).

Драгутин Росандић износи мишљење да је анализа ликова најзанимљивији дио књижевне интерпретације зато што они у књижевним делима оживотворују пишчеве погледе на свијет и идејна опредјељења. У прозним дјелима за дјецу најчешће се као најпретежнија маркира једна особина књижевног јунака, па анализу можемо управо одатле започети, а затим развијати зависно од самог књижевног текста.

И ученичка животна искуства и сазнања, сродна ономе што ће проживљавати и сазнавати литерарни јунаци, могу бити искоришћена у етапи емоционалне припреме или у синтези са актуализацијом, јер је у овом школском узрасту доживљајни контекст неопходан оквир за наставну обраду књижевних ликова (Димитријевић 2016: 144).

Из тих разлога емоционална реакција на прочитано дело уједно може бити и полазиште интерпретације, будући да се „структурни елементи који су ’произвели’ интензивне и згуснуте естетске дражи указују [се] у аналитичком проучавању као доминантни и обједињујући чиниоци структуре нарративног дела” (Мркаљ 2008: 115, према: Димитријевић 2016: 145).

Већ од другог разреда основне школе треба инсистирати на цјеловитијим, развијенијим ученичким одговорима. Свој коментар или закључак о лику ученици могу да поткријепе цитатом из текста, могу да гласно прочитају дио текста карактеристичан за етичко-психолошки профил јунака – реченицу коју лик изговара, краћи дијалог, монолог, опис лика, коментар о лику (в. Росандић 1978: 116, према: Димитријевић 2016: 144).

5. ЋОПИЋЕВИ ЈУНАЦИ КАО УЗОР УЧЕНИЦИМА

Ми ћемо у нашем раду покушати да прикажемо неке од књижевних јунака Бранка Ћопића који су омиљени код најмлађих читалаца а носе универзалне поруке о људским и породичним вриједностима, о срећи која јесте ту око нас и намијењена је нама, о срећи у гесту, пријатељској ријечи, другарском поступку, о срећи коју треба само препознати и знати цијенити.

Ћопић је у своме стваралаштву полазио од тога да је литература позвана „да човјека надахњује и подстиче на велика дјела и херојске подвиге” и сматрао да литература оних писаца што се „прсе да им није ангажована,

што се не боре на линији човјека и његових потреба” нема „ни боје ни мири-са” (Идризовић 1990: 56).

Књижевни јунаци о којима ће бити ријечи у нашем раду су мачак Тошо из приповијетке „Мачак отишао у хајдуке”³ и дјечак Вучић из приповијетке „Мјесечев гост”⁴. Рад на овим текстовима ће се састојати од теоријске и методичке обраде; учитељ ће код куће обавити теоријску обраду и припремити се за методичку коју ће обавити са ученицима на самом часу. У теоријској обради он ће примијенити иманентни приступ и анализирати оне елементе књижевног дјела који се намећу као доминантни. Ми ћемо се у овом раду углавном бавити теоријском обрадом и дати назнаке како то све провести и на методичком плану.

У првом тексту главни лик је мачак Тоша⁵. Име лика, односно књижевног јунака, врста је дефиниције или алузије на његову природу (в. РКТ 1992: 337–338). Именовање је најпростији начин карактеризације јер име најављује својства која ће лику бити приписана (Димитријевић 2016: 35), а „свако називање је неки вид анимизовања, оживљавања, индивидуализовања” (Велек, Ворен 1991: 255, према: Димитријевић 2016: 35).

Овдје име мачка упућује на познати фразем: *Прави се Тоша*, односно представља се наивним, неинформисаним, неупућеним у нешто, „претвара се да не зна, да не схвата, да не разуме; уп. (на)правити се лудим” (РСЈ 2007: 1327). Испоставиће се да је Ћопићев мачак управо такав: лијенштина, кобајаги наивна, неупућена у све оно што се од њега, по природи ствари, очекује да ради. Из ове Тошине карактеристике у причи се покреће низ догађаја који ће промијенити у потпуности судбину мачка.

„Шта су догађаји ако не поступци и реакције ликова?” – истиче Абот (Абот 2009: 47) и додаје да су карактери увијек узрочници догађаја и да се у прози за дјецу ликови не могу анализирати без разматрања фабуларног низа чији су носиоци (Абот 2009: 47).

Прича почиње идиличном сликом воденичког точка који весело бруји и чији се звук шири сунчаним пољима: „Бруји весело воденички точак, глас

³ Приповијетка је у НПП-у за 4. разред основне школе у Републици Српској (https://www.rpz-rs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2021/Srpski_jezik_nastavni_program_za_cetvrti_razred.pdf).

⁴ Текст је предвиђен НПП-ом за 5. разред основне школе у Републици Српској (https://www.rpz-rs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2022/Srpski_jezik_nastavni_program_za_5_razred.pdf).

⁵ Мачак Тоша је један од Ћопићевих ликова који се често помињу у његовим књижевним дјелима. У приповијетци „Мачак отишао у хајдуке” не наводи се мачково име, али је јасно да је ријеч о том лику. Збирка приповиједака која је заједно са поменутом приповијетком Наставним планом и програмом предвиђена у 4. разреду основне школе у Републици Српској носи назив *Доживљаји Мачка Тоше*. Ова збирка је предвиђена као могући избор за лектуру (бира се 5 од 9 понуђених дјела) тако да рад на овом тексту може бити добра мотивација и препорука за ученике да код куће прочитају поменути збирку приповиједака.

му путује сунчаним пољима и губи се у старој буковој шуми, пуној тишине и влажних сјенки” („Мачак отишао у хајдуке”)⁶. Међутим, већ крај реченице наговјештава другачију слику па из сфере познатог, пријатног, стварног простора улазимо у сферу тајновитог, неодређеног, чудног. То наговјештава фантастику која је једна од карактеристика Ђопићевог стваралаштва за дјецу, али и за одрасле. Ђопић уводи фантастику у све просторе равни, тако да је његов простор и реалан и фантастичан.⁷ Основна карактеристика Ђопићеве поетике простора је лиризација⁸. Ђопић оживљава елементе простора, па они постају жива бића, радују се и тугују. Ђопићева фантастика представља спој између стварности и пишчеве игре духа. „Његов тип фантастичног (па и чудесног) можемо разумјети као оригинални продукт маште који стреми обликовању реалне бајке и приче о животињама” (Марјановић 1988: 137).

У воденици живе дјед Триша, стар и доброћудан чичица и његов дебели мачак Тоша. Мачак није задовољан својим животом са чичом у воденици и одлучује да иде у хајдуке, јер они по читав дан „дембелишу у шумској хладовини”. Дјед Триша, попут родитеља, не разувјерава мачка него га пушта да оде и сам се увјери да ли је све то истина.

Несклад између сопствених жеља и могућности је извор комике у мачковом лику. Попут заблудјелог лика класичне комедије, мачак Тоша отпочиње своје путовање да би се могао на крају вратити на прави колосијек.

Мачково опраштање од дједа је прожето хумором и алузија је на опраштање хајдука из народних пјесма који напуштају огњиште да би отишли у шуму и отуда бранили свој народ. „Онда збогом. Праштај со и хљеб који заједно поједосмо, ја одох у гору зелену” („Мачак отишао у хајдуке”). Напуштањем воденице мачак улази у другу збиљу, други простор за који ће се испоставити да није благонаклон као што изгледа. У свијету изван воденице, у новом семантичком пољу, мачак ће сусрести јазавце, који ће се представити као хајдуци, и то не било какви: „Ми, јазавци највећи смо хајдуци под небеском капом. Грде нас људи на два дана хода уоколо, зову нас и разбојницима, штеточинама и лоповима. Како видиш, ми смо ти врло знаменит и чувен на-

⁶ Текст Ђопићеве приче се налази у читанци за четврти разред (Милошевић, Шобат 2023: 53–54). У даљем тексту цитирани делови ће бити навођени према овом извору.

⁷ Мишел Фуко дијели простор на два главна типа: утопије и хетеротопије (Фуко 2005: 31). Прве представљају распореде без стварног мјеста (ријеч 'утопија' означава мјесто кога нема), просторе који су у својој суштини нестварни, док друге ступају у однос директне или обрнуте аналогије са стварним простором и друштвом (Фуко 2005: 31). Контраст утопији Фуко назива хетеротопијом (простор сасвим реалан али помјерен). У хетеротопији долази до споја физичког и утопијског, стварног и фантастичног, реалног и имагинарног. „Хетеротопија није никад искључиво само један простор: а) само реални, б) само утопијски, имагинарни, него је истовремено и реални и нереални (легура онога што јесте и што је замишљено да јесте)” (Тошовић 2017: 25).

⁸ О Ђопићевој лиризацији простора и времена исцрпно је писала Мирела Бербић (в. Бербић 2013: 97–111).

род” („Мачак отишао у хајдуке”). Овим сусретом отпочињу догађаји кључни за одвијање приче: одлазак с јазавцима у хајдучки подухват крађе кукуруза, пропаст плана и мачков повратак у воденицу. Дјед Триша га прима назад, а мачак обећава да ће се промијенити и да ће од сад ловити мишеве.

Имајући у виду претходно наведене класификације књижевних јунака, за мачка Тошу бисмо могли рећи да је он један од нас и да је представљен комбинованом карактеризацијом – физичком карактеризацијом и карактеризацијом кроз поступке.

Комично у овој приповијести је оличено у лику мачка, његовим поступцима, јер он „својим карактеристичним понашањем открива несклад између ријечи и дјела, између претензија и стварности, између слике о себи и свог стварног лика” (Лешић 2008: 412), али и у језику. Језичка комика (језик и лексика), као што је познато, често функционише као извор хумора у књижевности за дјецу, а код Ћопића је скоро па обавезна. Нонсенсне синтагме, умјешна игра ријечима, оксиморонске конструкције, модификовани да интензивирају експресивни и комични план исказа – које налазимо у овој приповијести – основцима звуче необично јер одступају од очекиваног облика, па је то уједно и начин да се успјешно комуницира с дјецом (в. Димитријевић 2016: 74).

У конкретном раду са ученицима на часу фокус ће бити на лику мачка који доминира читавим приповијетком. Овај лик је обједињујући фактор дјела и кроз њега се преламају сви његови други аспекти. Основне релације у које мачак ступа са другим ликовима (мачак – дјед Тришо, мачак – јазавци и поново мачак – дјед Тришо) чине носеће стубове ове приче. Лик је персонализован, хумористичан, изграђен кроз физички опис, али и кроз поступке и језик, једноставан је, близак дјечи и лако разумљив. Спада у тип ликова који је омиљен код ученика млађег основношколског узраста. Ученицима је у овом случају важно дати истраживачке задатке за рад код куће који ће их водити кроз ову приповијетку и који ће олакшати и убрзати саму анализу на часу. Истраживачки задаци ученичку пажњу треба да усмјере на: 1. почетну идиличну слику заједничког живота дједа и мачка у воденици која подсјећа на породично окружење, 2. оправданост одласка мачка из таквог окружења, 3. слику о свијету изван воденице како је замишљао мачак и каква она у стварности јесте (хајдуци и подвизи – јазавци и крађа; слава и подвиг – срамота и бијег), 4. повратак и сазнање колико су важни дом и огњиште. За све поменуто треба у самом тексту да пронађу упориште и потврду, али и да заузму свој став о свим проблемима које покреће ова приповијетка а тичу се одрастања и односа према породици и окружењу. Важно је ученике подстаћи и да размишљају о вриједности породице, о срећи коју чине ситнице из породичног окружења, о породици као уточишту кад сва друга изневјере и кад нас сви други напусте. Те вриједности ће постепено усвајати и оне ће постати саставни дио њиховог погледа на свијет.

„Оспособљавање ученика да своје уметничке доживљаје исказују и да сопствене утиске, мисли, осећања, ставове, образлажу и повезују са чињеницама из уметничког текста и да их текстом поткрепљују, представља један од највећих циљева наставе књижевности”, каже Зона Мркаљ (Мркаљ 2008: 128). Истражујући текст ученици ће уживати и у Ћопићевом лаком и ведром казивању, у симфонији ријечи и звука, у игри ријечи, у доскочицама и доумицама које овај мајстор писане ријечи и хумора нуди, те освјежити свој дух и продубити свој језички израз.

Фантастику насталу у споју реалног и имагинарног налазимо и у другој приповијести о којој ћемо овдје говорити – „Мјесечев гост”, која је дио збирке приповиједака *Приче испод змајевих крила*.

Као и у првој приповијести, сам почетак наговјештава необичну причу, насталу у споју реалног и чудесног, али ипак другачијег карактера. „Ово је прича о дјечаку који је читаве једне љетне ноћи био Мјесечев гост. Њу ми је причао стари чобанин Коста Плашивук на пространој висоравни планине Рунолиста. Тамо без престанка лута и шапуће хладан повјетарац, па од њега сваки чобанин брзо научи да прича необичне и тужне приче” (Ћопић 1990: 116). Временска одредница ’љетна ноћ’ и просторна – пространа висораван планине Рунолиста, гдје „без престанка лута и шапуће хладан повјетарац” – представљају ћопићевски простор обухваћен имагинацијом, а „простор обухваћен имагинацијом не може да остане индиферентни простор”, сматра Башлар и додаје да је тај простор увијек „доживљен” (Башлар 1969: 24).

Главни јунак приповијетке је дјечак Вучић, сироче које живи са почимом чобанином Бајом у планини. Дјечак је тужан због смрти својих најближих и усамљен у планини, јер је Баја окупиран пословина и нема времена да се дружи са дјечаком колико би он волио. Вече уочи Вучићевог десетог рођендана туга досеже врхунац јер дјечак мисли да се Баја тога неће сјетити. Међутим, управо та ноћ ће бити чудесна и непоновљива за дјечака, јер му Мјесец организује забаву у којој сва природа учествује. Дјечак ујутру добија и мече за поклон од Баје.

Увод у сусрет дјечака с Мјесецом приповједач овако реализује: „Сједио је тако дјечак на прагу пастирске колибе и гледао безбројне трепераве звијезде, кад одједном – иза околног дрвећа поче да расте некакав циновски црвени пожар” (Ћопић 1990: 117).

Сусрет реалног и фантастичног Ћопић наговјештава самим мјестом гдје мали Вучић сједи: дјечак сједи на прагу колибе, на граници унутрашњег, заштићеног, познатог, реалног простора и спољашњег, незаштићеног, непознатог. Крај реченице довршава слику и преводи простор из реалног у фантастични сликом Мјесеца који се помаља као ватрена стихија и шири се. У следећој слици дјечак је већ закорачио у простор фантастике, препознаје Мјесец као нешто познато и пријатно и у таквом тону и атмосфери је и остатак приче. Мјесец дјечаку испуњава најскривеније жеље и приређује

му рођенданску забаву за памћење: у славу његовог рођендана „по читавој шуми Мјесец провуче кроз гране танку сребрну паучину, попрска пашњак с безброј блиставих звјездица [...] Запали се и блјесну мало горско језеро уоквирено маховином [...] По читавој пољани Мјесец избуди невидљиве свице и они с упаленим фењерчићима полетјеше на све стране” (Ђопић 1990: 117). Забаву употпуњују најразличитији шумски становници (вјеверице, дивљи мачак, зечеви, јеленак и шишмиш), што поклонима, што забавом коју приређују. Ђопић уводи читаву природу у рођенданску забаву: облаке, муње, звјезде, вјетар. Све завршава сном дјечака и спуштањем Мјесеца за гору и фантастично уступа мјесто реалном. Чобанин Баја буди дјечака и даје му поклон: „Из старчевих руку зачуђено је буљило у дјечака једно мрко чупаво мече” (Ђопић 1990: 119).

Ни ова Ђопићева приповијетка није без хумористичких елемената: зечеви пред малим слављеником изводе игре: „Бојиш ли се мрака, Мјесече”, „Држи се добро, Жућо”, „Нек ми псето види реп”; мали облак жели да обрадује дјечака, али умјесто грмљавине „испало је неко нејасно мумлање слично режању” (Ђопић 1990: 118–119). Комика је, као што видимо, изражена у језику, необичним конструкцијама и обртима, али и у необичним ситуацијама којима дјечак у тој чудесној ноћи присуствује.

За ову приповијетку је неопходна учитељева припрема код куће, तरीјска обрада којом ће се препознати доминанте књижевног књижевног дјела да би на часу обраде све то могао преточити у методички модел. Лик дјечака Вучића доминира приповијетком и кроз њега се преламају сви други структурни елементи приповијетке. Приповијетка није фабулативна и прича се реализује кроз дескрипцију, односно хронотопе сусрета дјечака с Мјесецом, дјечака са шумским становницима и финалним хронотопом, сусретом дјечака с поочимом, чобанином Бајом. Све поменуто је у функцији изграђивања лика дјечака Вучића, али и наглашавања идејног слоја приче: за срећу је потребно мало, она је ствар тренутка и баш зато је драгоцјена; срећа је у породичном окружењу и у блиским људима. Све ово ће учитељу бити добра подлога да на часу са дјецом разговара о томе шта је истинска срећа и како се то на примјеру лика из приче може посвједочити.

Ученицима је потребно путем истраживачких задатака, који се могу дати на претходном часу како би били спремнији за рад на тексту, скренути пажњу на: 1. лик дјечака који је умногоме одређен његовом судбином; 2. његов однос према поочиму Баји; 3. његов однос према природи. За све поменуто ученици треба да нађу упориште у самом тексту. Истражујући текст ученици ће осјетити емпатију према главном лику, а духовне и моралне вриједности које главни лик посједује и које доноси прича постепено ће укључивати у свој систем вриједности.

У приповиједану намијењеном дјецу ауторски коментар прилично је фреквентан (Димитријевић 2016: 44). Отклањајући празна мјеста, он „својим

коментаторским напоменама тежи да обезбеди да се прича схвати јединствено” (Изер 1978: 107, према: Димитријевић 2016: 41). У Ђопићевим дјелима којима се бавимо он је реализован као прави коментар, али и у виду сугестивног обраћања читаоцу: „И мачак је заиста одржао своју ријеч. Питајте само мишеве, који живе у околини чича-Тришине воденице. Питајте ако има још којег у животу” („Мачак отишао у хајдуке”); „Заиста, само онај ко много воли могао је да улови један такав поклон за рођендан!” („Мјесечев гост”).

Могли бисмо рећи да управо ове завршне реченице затварају круг трагања јунака двије Ђопићеве приповијетке којима смо се бавили – мачка Тоше и дјечака Вучића за оним што им је у почетку недостајало: задовољством и срећом. Они то, као што смо видјели, налазе у сопственом дому, у породичном окружењу. Да би дошли до тога, свако у складу са својом природом, морали су да истраже свијет око себе, односно свијет у себи.

6. ЗАКЉУЧАК

У раду смо се бавили појмом *култура среће* који је својствен модерном добу и покушали да одговоримо на питање какво је мјесто књижевности и књижевног јунака у таквој култури. Проблемом смо се бавили најприје теоријски и утврдили смо да савремено доба преферира инстант вриједности, да и срећу уклапа уз такав систем, те да није наклоњено књижевности, па су обрасци среће који се пропагирају далеко од оних истинских које нуди књижевност и књижевни јунаци. Криза читања као посебан феномен нашег доба доприноси да књижевност и књижевни јунаци имају све мање утицаја у перципирању појма среће код савременог човјека. Посвећен наставник књижевности је зато важан посредник између књижевности и дјетета које тек треба да постане читалац.

У другом дијелу рада на примјерима књижевних јунака, мачка Тоше из приповијетке „Мачак отишао у хајдуке” и дјечака Вучића из приповијетке „Мјесечев гост” Бранка Ђопића, као неким од могућих узора дјечи основношколског узраста, показали смо да се суштинско задовољство и срећа налазе у „малим” стварима и свакодневним ситницама те да добра књижевна дјела и њихови јунаци дјечи млађег основношколског узраста могу помоћи да изграде правилан систем вриједности у коме срећа има важно мјесто.

ИЗВОРИ

Милошевић, Шобат (2023): И. Милошевић, Д. Шобат, *Чишанка за 4. разред основне школе*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ђопић (1990): В. Џојић, „Мјесечев гост”, *Приче и романи*, Дјеџија књижевност народа и народности БиН у 20 књига, Сарајево: „Veselin Masleša”, 116–119.

ЛИТЕРАТУРА

- Абот (2009): Н. Porter Abot, *Uvod u teoriju proze*, Београд: Службени гласник.
- Бахтин (1989): М. Bahtin, *O romanu*, Београд: Nolit.
- Бахтин (1991): М. Bahtin, *Autor i junak u estetskoj aktivnosti*, Нови Сад: Братство јединство.
- Башлар (1969): Г. Bašlar, *Poetika prostora*, Београд: Кultura.
- Бал (2000): М. Bal, *Naratologija – Teorija priče i pripovedanja*, Београд: Народна књига / Alfa.
- Бербић (2013): М. Berbić, *Ћопићева лиризација простора и времена – између топо-са сјећања и повјесне контекстуализације*, у: В. Тошовић (ур.), *Лирски доживљај свијета у Ћопићевим дјелима*, Граз: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität; Банја Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 97–111.
- Брукнер (2001): Р. Bruckner, *Neprestana ushićenost: esej o prisilnoj sreći*, Загреб: Друштво хрватских књижевника.
- Велек, Ворен (1991): Р. Velek, О. Voren, *Teorija književnosti*, Београд: Nolit
- Виготски (2005): Л. S. Vigotski, *Деђја машта и стваралаштво*, Београд: Завод за удџбенике и наставна средства.
- Дикро, Тодоров (1987): О. Dikro, С. Todorov, *Enciklopedijski rečnik nauka o jeziku II*, Београд: Prosveta.
- Димитријевић (2016): М. Димитријевић, *Књижевни јунак у њроизним делима за млађу школску узрасћ*, докторска дисертација, <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/7852> (посјеђено 20. 9. 2023).
- Идризовић (1990): М. Idrizović, *Дјело Бранка Ћопића, предговор*, у: Бранко Ћопић, *Приче и романи*, Дјеђја књижевност народа и народности БиН у 20 књига, Сарајево: „Veselin Masleša”, 5–57.
- Изер (1978): В. Izer, *Апелативна структура текстова*, у: *Teorija recepcije u nauci o književnosti*, приредила Душанка Марички, Београд: Nolit, 94–115.
- Лешић (2008): З. Lešić, *Teorija književnosti*, Београд: Службени гласник.
- Марјановић (1982): В. Marjanović, *Pripovjedačka proza Branka Ćopića*, Сарајево: Svjetlost.
- Мркаљ (2005): З. Мркаљ, *Интеграциони чиниоци интерпретације народних приповедака и предања*, *Књижевност и језик*, ЛП/1–2, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 125–136.
- Мркаљ (2008): З. Мркаљ, *Насиавно њроучавање народних њриповедака и њредања*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Наставни програм за наставни предмет Српски језик за IV разред основне школе (2021): https://www.rpzps.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2021/Srpski_jezik_nastavni_program_za_cetvrti_razred.pdf (посјеђено 2. 10. 2023)
- Наставни програм за наставни предмет Српски језик за V разред основне школе (2022): https://www.rpzrs.org/sajt/doc/file/Novi_nastavni_programi/Redovna_nastava/2022/Srpski_jezik_nastavni_program_za_5_razred.pdf (посјеђено 2. 10. 2023)
- Поповић (2021): Р. Поповић, *Читање и идентитет, О читању, тумачењу, настави књижевности и програму основношколске лектире*, у: Р. Поповић, С. Бунчић (ур.), *Иновирање основношколске лектире у функцији њнајређења кулџуре читања савременој дјеђети у Реџублици Срџској*, Зборник радова, Бијељина: Педагошки факултет, 7–42.

- Росандић (1978): D. Rosandić, *Književnost u osnovnoj školi*, Zagreb: Školska knjiga.
- Росић (1989): Т. Росић, *О ђесничком ѿекстиу*, Београд: Бигз.
- РКТ (1992): *Реџник књижевних термина*, Београд: Nolit.
- РСЈ (2007): *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- РСХКЈ (1967–1976): *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књига четврта, Нови Сад: Матица српска; Загреб: Матица хрватска.
- Скок (1973): Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, књига трећа, рони-Џ, uredili Mirko Deanović i Ljudevit Jonke, Zagreb: JAZU.
- Телебак (2013): М. Телебак, *Шта се крије иза еџимологије*, Нови Сад: Прометеј.
- Тошовић (2017): Б. Тошовић, *Поетика Ђопићевих хетеротопија*, у: *Ќопићева poetika prostora*, симпозијум у оквиру пројекта „Lirski, humoristički i satirički svijet Branka Ćopića”, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität; Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, 1–109.
- Фрај (2007): Н. Фрај, *Анаџомија криџике*, Нови Сад: Орфеус; Београд: Полит.
- Фуко (2005): М. Фуко, Друга места, у: Р. Milenković, D. Marinković (prir.), *Fuko 1926–1984–2004*, Hrestomatija, Novi Sad: Vojvodanska sociološka asocijacija, 29–36.
- Фулгоси (1997): А. Fulgosi, *Psihologija ličnosti: teorije i istraživanja*, 6. izdanje, Zagreb: Školska knjiga.
- Цветковић, Солеша (2021): Р. Цветковић, Б. Солеша, *Фигура учитеља у новелама „Запрега”, „Професор књижевности”, „Човек у футроли” и „Учитель” Антона Павловича Чехова, Узданица, XVIII/1, Јагодина: Факултет педагошких наука, 197–209.*
- Ќицмил (1999): Р. Ќицмил, *Умеџничка ѿришовеџка у насџави књижевносџи*, Нови Сад: Прометеј.

Suzana R. Bunčić

Milena M. Ivanović

University of East Sarajevo
Faculty of Education in Bijeljina

THE PLACE OF LITERATURE AND LITERARY HERO IN THE “CULTURE OF HAPPINESS”

Summary: The first paragraph of the paper examines the position of modern man in the world of hyperconsumption and happiness imperative. In the next paragraph attention is paid to determining the place of literature in the contemporary society. The word *happiness*, which etymologically derives from the Old Slavic word *to meet*, is linked to the chronotope of encounter, as one of the sources of modern literature, novel in particular.

The second part of the paper deals with how literary heroes are perceived by lower primary school students. This is illustrated by the characters of the cat named Тоша from the short story “Маџак отишао у хајдуке” and the boy named Вуџић from the short story “Мјесеџев гост” by Branko Ćopić, as possible role models for young children. These examples show that life satisfaction and happiness are found in “small” things that the 21st century man very often forgets in his pursuit of happiness.

Keywords: literature, literary hero, pursuit of happiness, role models, happiness.